

PAUL WIJNANDS

VAN LANG NAAR KORT
MAASTRICHTS

De sociale historie van een uniek
stadsdialect

Van lang naar kort Maastrichts

Copyright © 2022 Breusselt

Auteur: Paul Wijnands

Uitgeverij U2pi, Den Haag, www.uitgeveriju2pi.nl

Druk: JouvBoekdrukkerij.nl

Mens en maatschappij algemeen

ISBN 978 94 9329 933 7

NUR 130

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Hendig leuk	7
Dorpspomp	9
Frans	9
Bourgondisch	10
Rijnlands	10
Luiks	11
Waals	11
Belgisch	12
Vlaams	12
Limburgs	12
Hollands	12
Uniek	13
Prestige	13
Tweedeling	14
Letterkunde	16
Sociaal prestige	17

Hoog aanzien, maar waardoor?	17
Zingend naäpen	22
Franse Leenwoorden	25
De historie van het Frans in Maastricht	27
Lang Maastrichts	91
Scheldpartijen	92
Sleeptonen en klankmanipulaties	143
Boers/Verouderd	196
Verpaupering	201
Waals	202
Terug naar de kenmerken van het Lang Maastrichts	206
Ruizing	207
Carnavalstaal	209
Homo Carnavalensis	212
Kort Maastrichts	221
Kort Maastrichts à la française: het Momusmestreechs	223

Kort Maastrichts à la hollandaise: het Beschaafde Mestreechs	247
Cultuurdialect	254
Letterkunde	262
Straatnaambordjes	269
Momusmestreechs après la lettre	274
Onderkant navel	280
Heer sprik good Nederlands	287
Oververmoeidheid	291
Bibliografie	293

HENDIG LEUK

Maastrichts praten is “hendig” leuk. Niet gestressed door quality-time, maar lekker vintage in de eigen achtertuin. Heerlijk toch? Maar nog sjieker is het als je ook *over* het Maastrichts kunt praten. Als je er als echte *Sjeng*, of taalfreak, over kunt *klasjenere*.

Het *Mestreechs* kan bogen op een unieke geschiedenis. Het kent varianten die in geen enkel ander Nederlands dialect voorkomen. Zo is er het *Laank Mestreechs* van het *Mooswief*, “*jèh neet taan*”?, het 19e eeuwse frenchy *Momusmestreechs* dat met ‘*ne groete chapeau* en ‘*ne grande merci*’ carnavalesk terug is van weggeweest en er is het beschaafde *korte Mestreechs* van de *drektuut* en de *eetsjeigel*. Nou, ga daar maar eens tegen aan.

De varianten van het Maastrichts zijn niet zo maar uit de lucht komen vallen. Waar ze wel gevallen zijn, is aan de verdwenen slagbomen met België. In de glas-, papier- en aardewerkfabrieken waar de Maastrichtse *gamins* zich dagelijks uit de naad moesten werken. *Batteraove* die fabrieksdirecteuren! In het Parijse carnaval en de invloedssferen daarvan die in de 19^e eeuw tot in de sjieke *Mommezij* reikten. In de sinterklaasdrukke van de Maastrichtse bommekes die voor hun *asjas* shoppend in Luik rond liepen.

Het Maastrichts heeft niet zo maar een verhaal. Het heeft een verhaal dat superboeiend is. *Gleujetige nog en tow!* Want, *noondemiljaar*, je gaat toch niet zo maar de grens (*de breer*) over zonder terug te komen met een mand vol *kikzjozerije*.

Wie niets van het verhaal van het Maastrichts wil horen, moet goed beseffen dat hij (zij) wel eens behoorlijk op z'n *klisterie* (achterwerk) zou kunnen krijgen van al diegenen die dit boek *Van Lang naar Kort Maastrichts* wél gaan lezen.

DORPSPOMP

De sprekers van het Maastrichts mogen niet klagen. Over hun dialect is veel geschreven. Verwonderlijk is dat niet want als wij mensen voelen dat wij iets dat ons dierbaar is, dreigen te verliezen, haasten we ons daar aandacht aan te besteden.

Wat in de literatuur over het Maastrichts ontbreekt, is een terugblik op hoe en wanneer dit stadsdialect geleidelijk aan op de voorgrond trad, hoe het een unieke tweedeling onderging in lang en kort Maastrichts en waarom het, in tegenstelling tot alle andere Nederlandse dialecten, kan bogen op prestige en op een heuse letterkunde.

FRANS

In dit boek ondervindt de lezer aan den lijve wat het voor de Maastrichtenaar van vroeger betekende om politiek, religieus, economisch en cultureel, georiënteerd te zijn op het zuiden van Europa. Wie meent dat het begrip werelddorp uitsluitend opgaat voor onze moderne tijd, heeft er baat bij die opvatting te herzien. Er was al voor de Eerste Wereldoorlog een werelddorp dat in menig opzicht leek op dat van nu, zelfs zonder supersnelle verbindingen en world-wide-web. Alleen, niet het Engels was daar de voertaal, maar het Frans. Het spreekt dan ook van zelf dat onze sociale historie van het Maastrichts zich voor een deel zal gaan afspelen in het verdwenen Café du Commerce.

BOURGONDISCH

Onbekend maakt onbemind. En dus is het verleidelijk om de culturele invloeden die de stad Maastricht vroeger onderging vanuit Frankrijk en Franstalig België, weg te stoppen in de naam Bourgondisch. Een term die ooit tijdens het Bourgondische Rijk ook betrekking kon hebben op Holland. Pas onder Belgische invloed kreeg het woord “*bourguignon*” in de 19^e eeuw de betekenis van “culinaire levensgenieter”. Daardoor werd het als het ware een soort passe-partout waarmee vooral de Frans onkundige Nederlander (“Ik ken Frans, maar Frans kent mij niet”) een gemakkelijk heenkomen vond.

RIJNLANDS

Het Maastrichts is een Nederlands en dus een Germaans dialect. Ook met al de Franse invloeden (Shepherd, 1946) die het in het verleden onderging, kan daarover geen twijfel bestaan. Vandaar dat de benaming Rijnlands in heel wat gevallen terecht verwijst naar invloeden vanuit die regio in Duitsland. Alleen, als we het hebben over de maatschappelijke kenmerken die het Maastrichts zo uniek maken, dan zijn die in hoofdzaak te danken aan een Waalse en Franse zuiderwind. Het is trouwens diezelfde wind die ook het Rijnlandse dialect en de Rijnlandse carnavalsbeleving hun typische karaktertrekken bezorgde. Zoals nu de Engelse popmuziek model staat voor alle andere popmuziek in de wereld.

LUIKS

Maastricht ligt zo'n vijftiwintig kilometer ten noorden van de economische hoofdstad van Wallonië, Luik, en toch is het woord Luiks in Maastricht duidelijk op z'n retour.

Logisch, want de Maastrichtenaren van nu kijken vooral naar de Hollandse Randstad en van daaruit naar de rest van de wereld. Wij denken dat er veel toeristen zijn die ook na de nodige uitleg over de vroegere tweeherigheid van de stad Maastricht, niet echt hebben begrepen dat het daarbij ging om een Luiks-Hollands condominium. Schuld aan dit toeristische onbegrip is vermoedelijk dat men niet weet of wil weten dat het bisdom Luik een eigen staat vormde. Natuurlijk gebruiken wij in ons boek het woord Luiks vooral als aanduiding van die vroegere staat en niet zozeer als verwijzing naar de Vurige Maasstede van nu.

WAALS

Waals is alles wat betrekking heeft op Wallonië, het Franstalige deel van België. Vroeger werd het woord Waals onmiskenbaar in Maastricht veel meer gebruikt dan nu, zij het waar het vooral ging om het arbeidersmilieu van die regio, en dan meer bepaald beperkt tot het bisdom en de provincie Luik. Hebben we het over Waalse woorden, dan bedoelen we daarmee of Franse woorden zoals die uitsluitend bekend zijn in het Waalse deel van België, of woorden uit de Waalse dialecten. Voor ons heeft Waals geen ongunstige betekenis in de zin van slecht(er) Frans.

BELGISCH

Tot voor de Eerste Wereldoorlog verwijst Belgisch voor onze studie vrijwel uitsluitend naar ons buurland waar de Franstalige elite uit zowel Wallonië als Vlaanderen de touwtjes in handen had. De leden van de lagere volksklassen konden nauwelijks lezen en schrijven en in hun midden vierden de dialecten hoogtij.

VLAAMS

In onze sociale historie van het Maastrichts heeft het woord Vlaams niet alleen een geografische betekenis, het gebied in België dat nu bestaat uit vijf Nederlandssprekende provincies, maar ook een taalkundige, nl. al de dialecten samen die in die vijf provincies worden/werden gesproken.

LIMBURGS

Met Limburgs bedoelen we in onze studie alleen dat wat betrekking heeft op het gebied Limburg dat in Nederland wordt gevormd door de provincie met dezelfde naam.

HOLLANDS

In de tijdsperiode die we voor onze sociale historie van het Maastrichts onder de loep nemen, was Hollands alles wat

afkomstig was uit het noorden, oosten en westen van ons land. Ook het Algemene Nederlands werd Hollands genoemd. Als een Maastrichtenaar goed ABN sprak, dan heette het dat hij goed Hollands sprak. Uiteraard wees het gebruik van Hollands in plaats van Nederlands, op weinig tot geen betrokkenheid met onze nationale taal. In het Maastrichts van nu is het woord Nederlands een hollandisme, dus een term die daarin van oudsher niet thuishoort.

UNIEK

Het Maastrichts is een uniek stadsdialect. En wel om drie redenen. Eén, het kent een tweedeling (lang en kort) die in alle andere Nederlandse dialecten ontbreekt, twee, het is het enige dialect dat in het Nederlandse taalgebied kan bogen op maatschappelijk aanzien, en drie, het heeft een eigen letterkunde doen ontstaan.

PRESTIGE

Het prestige van een dialect is het aanzien dat dit dialect heeft in de plaats waar het wordt gesproken (F. Aarts, 2009, p. 121). Vrijwel alle stadsdialecten worden beschouwd als ordinair en plat, behalve dan door de leden van de lagere milieus. In Maastricht niet! Van hoog tot laag is men daar op het eigen dialect trots.

TWEEDELING

De oudste, uiteraard geschreven, vorm van het Maastrichts gaat terug tot de zeventiende eeuw. De eerste echte teksten dateren van het laatste kwart van de eeuw erna. Het Maastrichts durft zich dan voor het eerst literair te uiten. Niet als reactie op de Fransdolheid van velen, maar juist vanuit de wil om, in navolging van de internationale Parijse mode rondom het patois van de Franse hoofdstad, eindelijk de echte volkstaal aan het woord te laten komen. De volkstaal van de Maastrichtenaren verdwijnt voor goed van het letterkundig toneel na 1840. En het is geen toeval dat op hetzelfde moment de internationale rage rondom het dialect van Parijs, is weggeëbd. Tot 1840 is de historie van het Maastrichts niet anders dan die van alle andere Nederlandse stadsdialecten. Ze kwijnen weg in de totale desinteresse van middenstand en burgerij. Maar na zo'n veertig jaar in de 19^e eeuw gaat het algemene Maastrichts zijn eigen, on-Nederlandse gang. Het krijgt dan niet alleen het Nederlands (Hollands) naast zich, maar ook een dialectvariant die een beschaafde vorm wil zijn van het algemene volkse Maastrichts dat dan als te plat wordt weggezet. Debet aan die cultuurhistorische wending is het feit dat de Maastrichtse bourgeoisie die als eerste cultuurtaal niet het Nederlands, maar het formele Frans hanteert, behalve aan het Frans ook behoefte heeft aan een taal waarin ze lokaal en onbevangen zichzelf kan zijn. Die tweede taal is niet het Hollands dat te stijf, te protestants en te ver van mijn bed, wordt bevonden, maar het dialect van de stad zelf. Natuurlijk niet het platte Maastrichts van de laagste echelons van de bevolking met

zijn lange klagerige sleeptonen, zijn creaky voice- uitspraak, zijn volksetymologieën, zijn vloeken, zijn scheld- en schimpwoorden en zijn verhaspeld Frans, maar een “beschaafd” Maastrichts dat van die sleeptonen wordt bevrijd en dat niet op een domme manier struikelt over de Franse leenwoorden waar voor het de deuren wagenwijd opent. Dit korte op het Frans georiënteerde Maastrichts krijgt pas in 2005 de benaming Momusmestreechs, genoemd naar de sociëteit Momus. Het Momusmestreechs is niet zo’n lang leven beschoren. Het houdt het niet langer vol dan een halve eeuw. Logisch, want na die vijftig jaar (1890) is de Maastrichtse bourgeoisie naar België vertrokken en/of aangevuld met later geboren Maastrichtenaren en niet-Limburgers uit andere delen van Nederland die met het Frans weinig voeling hebben. Toch blijft tot minstens 1960 de samenstelling van de bevolking van Maastricht zo dat verreweg de meeste Maastrichtenaren als moedertaal het Maastrichts spreken. En dat Maastrichts is natuurlijk niet meer het Franserige *Momusmestreechs*, maar sinds 1890, of een beschaafde korte variant van het Maastrichts, of, in steeds mindere mate, een *Laank Mestreechs*.

Net zoals het Momusmestreechs, heeft het oorspronkelijke klagerige Maastrichts dat na 1950 vrijwel is uitgestorven, pas vrij laat een eigen benaming gekregen, nl. *Laank Mestreechs* (Lang Maastrichts). Het *Momusmestreechs* is verdwenen en het meer op het Nederlandse gerichte Maastrichts, wordt nu doorgaans *kort beschaafd Maastrichts* genoemd. Dat ook het platte *Laank Mestreechs* zo goed als verdwenen is, daarvan zal niemand opkijken. Het behoort

tot een tijd waarin de arbeider en de boer niets anders konden dan de sociale uitbuiting waar ze aan ten prooi waren gevallen, mondeling en platvloers afreageren in triviale taaluitingen van “laag allooi”. Maar het Lang Maastrichts is, historisch gezien, wel het enige ware Mestreechs, al is het, sinds het Momusmestreechs, voor velen in een kwaad daglicht komen te staan. .

De drie varianten van het Maastrichts (het platte Lang Maastrichts, het Momusmaastrichts en het korte beschaafde Maastrichts) zijn alle drie van Nederlandse makelij. Daarover bestaat geen twijfel. Maar het zijn wel “talen“ die zonder de grenscultuur die Maastricht eigen is (was), nooit hadden kunnen ontstaan. Dat de stad Maastricht daardoor een bijzonder cultuurgoed bezit, staat buiten kijf.

LETTERKUNDE

In *'t Verhaal vaan eus Taol* (2009) laat F. Aarts de diverse aspecten de revue passeren die volgens hem niet alleen het Maastrichts zo optimaal mogelijk beschrijven, maar die ook een goede samenvatting vormen van de huidige maatschappelijke situatie van die taal. Daarom is het des te opmerkelijker dat onder die aspecten de Maastrichtse letterkunde ontbreekt als een afzonderlijk artikel. Immers, verreweg de meeste Nederlandse dialecten blijven, net zoals vele niet-erkende minderheidstalen, met hun letterkunde steken bij wat volkstoneel, het Maastrichts niet. Dat reikt dankzij zijn toneel, proza en poëzie een stuk verder.

SOCIAAL PRESTIGE

Volgens F.Aarts (2009) is er, behalve het Maastrichts, niet één Nederlands dialect, en we mogen met reden ook zeggen niet één Vlaams dialect, dat er prat op mag gaan prestige te bezitten. De schuld daarvan is het feit dat de sprekers van die dialecten hun taal zien als ordinair en plat. Omdat die dialecten, zo stelt Aarts, ook niet van hoog tot laag worden gesproken. Die uitleg lijkt ons wat te gemakkelijk. Immers, er zijn in Nederland en Vlaanderen zeker dialecten te vinden (Sittards, Venloos, Kortrijks, enz.) die, net als het Maastrichts, van hoog tot laag worden gesproken, maar die, in tegenstelling tot het Maastrichts, niet kunnen bogen op maatschappelijk aanzien.

HOOG AANZIEN, MAAR WAARDOOR?

Natuurlijk verleent het feit dat een dialect gesproken wordt door alle lagen van de desbetreffende bevolking, aan dat dialect prestige en aanzien. Maar daarmee is nog niet alles verklaard. Want waar komt de algemene bewondering vandaan waarmee zowat iedereen zijn motivatie voedt om zijn dialect ook te blijven spreken? Die bewondering komt toch niet zomaar aanwaaien? In 1874 (zie F. Aarts, 2009, p. 123) schreef taalwetenschapper Winkler te gemakkelijk:

De maastrichtsche tongval is in deze stad niet uitsluitend tot den geringen burgerstand en eigenlijke volksklasse beperkt, even als dit in de meeste steden,

vooral hoofdsteden, met den eigenen stedelijken tongval het geval is. Integendeel, het maastrichtsch wordt door alle Maastrichtenaren, zoowel door voornamen als door geringen, in het dagelijkschen leven onder elkander gesproken. Deze omstandigheid is zonder twijfel de hoofdoorzaak waarom de echte maastrichtsche tongval zoo zuiver is gebleven.

In 1943 liet W. Van Ginniken die aan de Universiteit van Nijmegen Hoogleraar was in de Nederlandse Taal en Letterkunde, zich verleiden tot een romantische visie op het prestigieuze karakter van het Maastrichts. Hij stelde namelijk ten onrechte dat men in:

Het plat Bredaasch alleen kan converseren over huiselijke en plaatselijke onderwerpen, maar dat men in het Maastrichtsch niet alleen Latijn of Grieksch kan doceren, maar ook een technisch ingenieursprobleem behandelen of algebra of hogere meetkunde uitleggen, ja zelfs een diep en geleerd gesprek of redetwist voeren over wijsbegeerte en godsdienst (zie F. Aarts, 2009, p 124-125).

Prestige-beleving en wishfull-thinking gaan vaak samen, maar in dit geval, we hebben het ten slotte over een dialect en niet over een taal, moet deze hoogleraar “beschonken” zijn geweest door andere invloeden. Een dialect blijft een dialect ook al heeft het nog zoveel aanzien. Maar Van

Ginneken leidt ons wel naar een bijzonder relevante vraag, nl. zou het niet hebben gekund dat een andere taal dan die waar het dialect taalkundig toe behoort, als hoofdtaal zo sterk bij leden van de lokale bevolking in gebruik was dat zij haar prestige zo maar kon doorgegeven aan de andere “locals” die de prestigetaal niet spraken maar die dat prestige daarna wel op hun eigen dialect gingen toepassen? Zo een veronderstelling is zeker niet ongegrond ten aanzien van de stad Maastricht vroeger. Wij verwijzen hier uiteraard naar het chique Frans. Daarmee staan we voor het begrip tweetaligheid, of te wel voor de vraag of Maastricht vroeger een tweetalige (Nederlands/Franse) stad was. Wij hebben daar eerder (zie P.H.Wijnands, 2000-2001, p. 373-385) positief op geantwoord. Anderen deden dat veel minder (M. Kessels-van der Heijde, 2002, F.Aarts, 2009). We mogen best als algemeen beschouwen dat wanneer de kennis van een vreemde taal verloren gaat, tegelijkertijd de informatie die door die taal wordt verspreid, onzorgvuldiger wordt verwerkt of zelfs in het geheel niet wordt verwerkt. Dat geldt zeker voor actuele zaken, maar ook ten aanzien van de historie leidt dit tot dubieuze herinterpretaties of zelfs tot bewuste ontkenningen.

Veel Maastrichtenaren van nu willen niet weten dat een groot aantal inwoners van hun stad vroeger, naast het Maastrichts, ook Frans spraken. Alsof de welgestelden, naast het Maastrichts alleen maar wat “stijf” Hollands produceerden. De historie van het Maastrichts is nu eenmaal, of we dat met onze Franse onwennigheid van nu willen of niet, verbonden met het Frans.

“Er mag dan nauwelijks wezenlijke verwantschap bestaan tussen het Maastrichts en het Frans, de ontlening is in ieder geval zo groot, en onze Waalse naburen hebben ons-vooral op het gebied van de uitspraak- zo diep beïnvloed, dat in zeer veel gevallen ook het Nederlands dat wij spreken al te sterk Frans is getint (P.H.M.Shepherd, 1946, p. 16).

Uit *Mestreechs volksleed* :

Boe me gaar gein Hollands sprik (sic)
Wel e bitsje Frans (sic)
Boe me altied lollig is
Bij meziek en dans.
(*Pol Chambille de Beaumont*)

Niet alleen is voor hen (de Fransen) eene warme sympathie blijven voortleven, maar ook de Fransche taal heeft op ons dialect, vooral bij de uitspraak, haren stempel gezet. (C.Breuls, 1914, p. 5).

“Toch blijf iech vaan meining tot de Franse wäörd beter in ’t Mestreechs passe es de Hollandse. Dat kump umtot ze mie passe in de klaankkleur vaan ’t Mestreechs, dat vaan origine, dee zuideleke klaank heet die veer in ’t Frans ouch tegekoume (They Bovens, 1986, p. 16).

De Maastrichtse voorkeur voor Franse en Waalse woorden was ook wel verklaarbaar. Dank zij de